

A *serkendéz*-re csak egyetlen irodalmi példánk van, az is a nyelvújítás korából. Tehát ez a képző is részesült a *-d-z* képzőcsoport nyelvújításkori kedveltségéből.

A *csetlendéz csetledéz* alakban is előfordul.

Néhány *-adoz* képzős igével kapcsolatban (PannonhFőiskÉvk. 1942. 135—6. l.; kny. 39., 40. l.: *hajladoz, omladoz, romladoz, hulladoz, oszladoz, bomladoz, fojladoz, foszladoz*) már említettük, hogy több igéből is el lehet vonni egy *-ladoz* végzetet, de ilyen képző mégsem alakult ki. A most tárgyalt, *e* hangokkal alakult *-d-z* képzős igékkel kapcsolatban két *-ledéz* képzős igeről is beszámolhatunk: „*Úgy kéjledez éltünk egybe ömölve*“ KisfK.: Alkonyi dal. | „*Majd megáll s néz fül-hegyezve, Kedves terhit kémledezve, S őt nem hallva szótán, Szágu'd a küzdők után*“ KisfK.: Elte 6. rész. A *kémél* ige a NySz. a Jókai kódextól egész Faludiig ismer példákat, de mint BALASSA szótára is jelzi, ez az ige újabban nem él. Tehát a *kéjledez* és *kémledez* igit Kisfaludy Károly alkotta a *-ledéz* képzővel.

SÁMSON EDGÁR

Az obi-ugor nyelvek tagadó névmásainak kérdéséhez.

Az obi-ugor nyelvekben a névmásokat és határozószókat *nē-*, *nēm-* partikulával tagadosítják. Találunk ilyen tagadószócskát a szamojedságban és az indogermánságban is. Ez vezette a kutatókat arra, hogy néhányuk a fgr.-idg. ősrokonosság egyik bizonyítékát lássa benne. Volt, aki uráli eredetűnek tartotta, más az ősi fgr. szókészlethez tartozónak vélte, ismét más közös iráni átvételnek, illetőleg szláv kölcsönszónak tekintette. Vegyük sorra a vélekedéseket.

SIMONYI szerint lehetséges, hogy természetes hangmetaforával állunk szemben, vagyis, hogy ahhoz az *nn*-féle hanghoz kapcsolódott a tagadó jelentés, amelyet beszélszerveink akkor hallatnak, mikor fájdalomérzetet iparkodunk elfojtani. De azt a lehetőséget is főnntartja, hogy a fgr. *ne* azonos eredetű lehet az idg. nyelvek tagadó *ne* szócskájával. „A háttérben fölmerül itt a finn-ugor-indogermán nyelvrokonság nagy és érdekesítő kérdése“ (Alex. Emlk. 617). Az ősrokonosság egyik bizonyítékát látja PAASONEN is ezekben a tagadó partikulákban. A fgr. és szamojéd alakok rokonaiul a következőket sorolja föl: idg. *ne 'nicht', ói. *ná*, lat. *ne*: *ne-scio*, óir. *ne-ch* 'aliquis', gót *ni*, litv. *nė*, ószl. *ne* stb. (FUF. VII, 26). COLLINDER szóról-szóra idézi Paasonent s elfogadja véleményét (Indo-uralisches Sprachgut 66).

HALÁSZ IGNÁC uráli korból valónak tartja „Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése“ c. tanulmányában (NyK. XXIV.). A vogul, osztják, magyar *nem*-et szamojéd alakokkal veti össze: szamoj. *nim*, *nidm* 'ich nicht', *nin* 'du nicht', *ni* 'er nicht' stb., szamojav. *nintu* 'nem', *nindem* 'ich nicht', *ninden* 'du nicht', *ninte* 'er nicht' stb., szamojen. *nero* 'ich nicht', *neddo* 'du nicht', *ne* 'er nicht' stb. (i. h. 463). KLEMM is az uráli eredet híve. Szerinte az uráli alapnyelvben a tagadás és tiltás fogalmának kifejezésére két szó

szolgált: az *e-*, *a-* és a *ne-*. Az ige szófaji kategóriájának kifejlődésekor mind az *e-*, *a-*, mind a *ne-* igei természetűvé lett. *ne-* a szamojédban ma is tagadó igéül szolgál (NyK. XLVI, 396).

KLEMM e véleménye SIMONYI gondolatának továbbfejlesztése, mely szerint a finnugorságban eredetileg a tagadásnak kétféle módja volt használatos: másképp tagadták a igeállítmányt s másképp a névszói mondatrészeket. Az előbbi tagadására a külön tagadó ige, az utóbbiéra a *ne*-féle tagadó határozószó szolgált. Ez az eredeti különbség ma is megvan a zürjénben és a votjákban, ahol ige előtt a tagadó igét, de igenevek és általában névszók előtt a *ne*-tagadószócskát használják. Az eredeti nyelvallapot úgy változtatott meg, hogy pl. a finnben s az észttben elejtették a külön névszói tagadást s erre a célra is a tagadó igét alkalmazták. Más nyelvek csak a tagadó névmásokban őrizték meg a *ne*-elemet, a magyar ellenben elvesztette a tagadó igét s az igeállítmány mellett is *ne*, *nem* áll (Alex. Emlk. 616—7). SIMONYI véleményét KLEMM igen egyszerűen cáfolja: a finnugorságban eredetileg nem volt külön igei szófaji kategória (NyK. XLVI, 396).

A tagadó partikulák rokonságának kérdése már BEREGSZÁSZIT is foglalkoztatta, akinek föltűnt a magyar és árja tagadószócskák egyezése. Az ind *nei*, kurd *na* 'nein, nicht' adatokra utal (Ähnl. d. Hung. Spr. 133, 121).

MUNKÁCSI szélesebbkörű egyeztetéseket végzett. A vog. *nē*, *nēm*, osztj. *nē*, *nēm*, magy. *ne*, *nem*, zürj. *ne*, *nem*, *ne*, *ni* tagadó partikulákat ind eredetűeknek tartja és a következő alakokkal veti össze: szkr. *na* 'nicht', av. *na* 'nicht', oszét-dig. *ne-*, tag. *nā* 'nicht', óper. *naiy* 'nicht', av. *noit* 'nicht', pázend *ne*, újper *na-*, *nā* 'un-, nicht' stb. Ezek a tagadószók éppúgy lehetnek kérdőnévmások előtagjai, mint a vogulban és az osztjákban. Pl. szkr. *nā-kis* 'niemand' (*kis* 'wer?') (ÁKE. 478). A „keleti finn-magyar nyelvek *ne*-szócskája közös árja illetőleg iráni átvétel. Ez annál is inkább valószínű, mert alkalmazása aránylag szűkkörű. A vogulban pl. csak néhány, főképp névmási alapú adverbiumra szorítkozik s területileg sem kiterjedt. Alakilag egészen egyezik szavunkkal a középperzsa *nē*, vagy oszét *nē*. Oszét *ne-kē* 'niemand' és zürj. *ne-kin* ua., oszét *nē-kūd* 'nie' és zürj. *ne-kodir* ua. (i. m. 479). Az iráni átvétel lehetőségének ellene mond az a körülmény, hogy nem volna meg a szamojéd alak, ha ilyen késői jövevényszó lenne (PAAS.: FUF. VII, 26). Arról azonban szó sem lehet, hogy a *ne* elem a szlávságból került volna a finnugorságba (mint pl. WIEDEMANN állította a zürjén nyelvre vonatkozólag 1847-iki nyelvtanában). Ezt cáfolja a tagadószócska elterjedtsége nemcsak a fgr., hanem a szamojéd és török nyelvekben is. Az is jelentős ellenvetés hogy a *ne*-ből már a közös ugor korban kifejlődött a *nem* alak, ekkor pedig szláv hatásról még nem lehetett szó (SIMONYI, Alex. Emlk. 617). [Viszont ugyanő a magy. *ne* elterjedését szláv hatásnak tartja (l. Nyr. XIII, 247)]

KLEMM vélekedése: „Azt tartom, bajos volna megmondani, hogy itt véletlen találkozásról van-e szó, átvételről-e avagy fgr. illetőleg uráli-idg. ősrökonságról-e“ (MŊy. XVI, 72).

Merőben új álláspontot képvisel KERTÉSZ, aki az eddigi véleményekkel szemben azt vallja, hogy az *n-* (*n̄-*)-el kezdődő tagadó partikulák nemcsak, hogy nem tartoznak az ősi fgr. nyelvelemekhez, de még a legrégebbi átvételek-

hez sem számíthatók. A fgr. tagadás egyetlen ősi módja a tagadó igével való tagadás (Zur Frage der finnisch-ugrischen Verneinung, SUSToim. LXVII. 191).

Vegyük közelebről szemügyre a kérdéses tagadó névmásokat.

I. A tagadó névmások:

1. Személyre vonatkozó tagadó névmások:

Vogul. Északi nyelvjárások: (HUNF.) *nemkatpä* (NyK. XI, 99), (AHLQV.) *nem-zottiut* (SUSToim. VII, 173), (MUNK.) *nēm-zatpā* (VNGy. I, 164), *nē-mat zatpā* (i. m. II, 93).

Nyugati nyelvjárások: AL. (MUNK.) *at khañgwa* (VNYj. 159), KL. *at-khañkhä* (i. m. 111), *at-khankhä* (!) (i. m. 121), (SZIL.) *at-khänkhä* (Vog. Szój.), (MUNK.) *ul-xänxä* (VNGy. I, 163), *khǵls* 'ember' (tagadó mondatban) (VNYj. 111); P. (AHLQV.) *at qan-koat* (SUSToim. VII, 173), (MUNK.) *atē-khǵn* (VNYj. 237), (KANN.) *atškon* (WogVok. 23); ÉVZ. *atškan* (i. m. 23), ÉVK. *atkan* (i. m. 23), DV. *atškan* (i. m. 23).

Keleti nyelvjárások: K. (HUNF.) *ati chon* (NyK. IX, 52), (AHLQV.) *ati-gon* (Wog. Spracht. 17), (MUNK.) *oiti-khon*, *oiti-khon-när* (VNYj. 199), *oiti-khwǵn* (VNGy. IV, 378), AK. (KANN.) *ätiχon* (WogVok. 23), KK. *qatřkon* (i. m. 23); FK. *qatřk,än* (i. m. 23).

Déli nyelvjárások: T. (MUNK.) *āχ-khǵn* (VNYj. 270), AT. *ā-khǵn* (i. m. 270).

Irodalmi nyelv: *nem-hotpa*.

Osztyák. Északi nyelvjárások: (HUNF.) *nem hojat* (NyK. XI, 108), (AHLQV.) *nem-zojat* (NO. 50). Az újabb gyűjtésekben 'kein Mensch'-szerű szerkezeteket találunk. (PAP.) *nēmza nēnχo* (ONyt. 10), *nēmza nēnχoi* (i. m. 98), *nē-matti χoj* (ONGy. 162); SZY. (STEIN.) *nēmäl zojat* (OVd. I, 157), *nēmL(ti) zojat* (i. m. 155); Se. *nem-zojat* (OChr. 46); O. (KARJ.—TOIV.) *nēmzä nēnyui* (579a); Kaz. (i. m.) *χjoia t'* (282b), *nēm χjoia t'*, *nēm, χjoia t'* (579a), *nēm χjoia t* (280b). (FINCZICZKY *nē-matti* 'senki' és *nē-matti* 'senki, semelyik' példákat hozza föl, de ezeknek csak *χoj* 'ember' szóval kapcsolatban van 'senki' jelentésük (NyK. XLVII, 396).

Déli nyelvjárások: Ni. (KARJ.—TOIV.) *nem χjia t'* (579a); J. (PATK.) *ei met, ei metta, ei zojat* (csak tagadó mondatban) (IO. II, 146); DN. (KARJ.—TOIV.) *äiχōis*, (281a), *äiχōis*, *äiχōie* (9a), *äiχōiden*, *äiχōiden* (281a), *äiχōide:n*, *äiχōide:n* (9a); DT. *äiχōis* (9a), *äiχōiden* (9a) (csak tagadó mondatban); K. (PAAS.—DONN.) *äiχōis* (477) csak tagadó mondatban); Kr. (KARJ.—TOIV.) *äiχjia t* (282b), *äiχjia t* (9a), *äiχjia t* (282b), *äiχjiten* (281a), *äiχjiten* (9a) (csak tagadó mondatban).

Keleti nyelvjárások: Trj. (KARJ.—TOIV.) *'äi me t'ä ä* (498a), *'äi mä 'ä* (497b); J. (PAAS.—DONN.) *mätä* (121); V. (KARJ.—TOIV.) *mätä* (497a), *mätä k'vs* (497a), *mätä k'vsš* (497a), *mätä k'vsšp* (497a), *mätä k'vsšjü p* (19b); Vj. *k'ö ü p* (280b), *mätä* (497a), *mätä k'vsšp* (497a) (csak tagadó mondatokban).

Irodalmi nyelv: *nemhojat* (KARHER, N. K., Hant^b bukvar 65), *nemtho* (i. m. 47), *nemlt^b hoj* (ŽULEV, P. N., Luvt^b kniřa 54), *немхоят* (Кассиль, Л., Ханг защитниктан 5).

2. Tárgyra vonatkozó tagadó névmások:

Vogul. É. (HUNF.) *ne mät* (VogF. 120), *nem mätr* (i. m. 158), *nemmät* (i. m. 170), *nemmätér* (i. m. 171), (MUNK.) *nē-mat* (VNGy. I, 24), *nē-mät* (i. m. II, 154), *nē-matér* (i. m. I, 72), *ne-mgtér* (i. m. IV, 62), *nē-matr* (i. m. IV, 174), *nē-mätér* (i. m. I, 11). Ugyanezek a névmások tagadó partikula nélkül tagadó mondatban.

Nyugati nyelvjárások: AL. (MUNK.) *at-mär* (VNYj. 159), *at-när* (i. m. 213), (KANN.) *atmen*, *atmēr* (WogVok. 23); KL. (MUNK.) *at-mär* (VNYj. 111), *at-män* (i. m. 112); P. (AHLQV.) *mäder-ät* (SUSToim. VII, 173), (MUNK.) *ogfi-män*, *äti-mänēr* (VNYj. 238), (KANN.) *at^smen*, *at^smeün^r* (WogVok. 23); ÉVZ. *ätmän*, *ätmēr* (i. m. 23); ÉVK. *ätmän*, *ätmēr*, *ätmēr* (i. m. 23); DV. *ät^smän*, *ät^smär* (i. m. 23).

Keleti nyelvjárások: K. (HUNF.) *ati nar* (NYK. IX, 52), (AHLQV.) *ati nar* (WogSpracht. 26), (MUNK.) *ogfi-när* (VNGy. I, 169), *ogfi-nē*, *ogfi-nē-sér*, *ogfi-nē-sér-när* (VNYj. 199), *ogfi-nē-sé-när* (VNGy. IV, 372), *äti-nē-sé-när* (i. m. IV, 412), *mät*, *mäte*, *mäter* csak tagadó mondatban (VNYj. 199).

Déli nyelvjárások: AT. (MUNK.) *ā-ňoχor* (VNYj. 270); T. *āz-ňoχor* (i. m. 270), *āz-noχor* (VNGy. IV, 369), *ā-ňér* (i. m. IV, 355).

Irodalmi nyelv: *nemät^r*.

Osztják. Északi nyelvjárások: (HUNF.) *ne mättät*, *ne mät*, *nem motti* (NYK. XI, 99), (AHLQV.) *nem-motti* (NO. 48), (PÁP.) *nēm-za* (ONyt. 4), *nē-motti* (ONGy. 27), *nemalti motti* (OM. 32), *nē-malti* (i. m. 120), *nē-matti* (ONGy. 162), *nē-mätti* (i. m. 109), *nē-mätti* (ONyt. 6), *nēmattit* (i. m. 28); O. (KARJ.—TOIV.) *nēmazä* (579a); Szy. (STEIN.) *nemalti* (ÖVd. I, 54), *nemlti* (i. m. I, 68), *nēmelt* (i. m. I, 145), *nēmäl* (i. m. I, 157), *nēmäl* (i. m. I, 83); Kaz. (KARJ.—TOIV.) *nēmäl^t* (560a), *nēmäl^t* (579a), *nēmäl^t* 'kein' (579a); Se. (STEIN.) *nē-mattä* (ÖVd. I, 250), *nēm^ttä* (i. m. I, 257).

Déli nyelvjárások: Ni. (KARJ.—TOIV.) *nemöt^ttä* (579a), *nemöt^ttä* (560a); I. (CASTR.) *i met* (Versuch 67), *im^tta* (i. m. 65), (PATK.) *ei met* (IO. II, 126), *ei metta* (i. m. II, 82), *ei-metta-pa* (i. m. II, 120), *ei mettat* (i. m. II, 166), *ei met-sir* (i. m. II, 62); Ts. (KARJ.—TOIV.) *i^tmettöⁱz* (9b); DN. (KARJ.—TOIV.) *äimädöⁱz*, *imädöⁱz* (9b), *imädä* 'kein' (9b), *i^tmettät^p* 'kein' (10a); DT. (KARJ.—TOIV.) *äimäⁱ* (9b), *äimädöⁱz* (9b), *äimädä* (9b), *äimättä^p* 'kein' (10a); K. (PAAS.—DONN.) *äi mättä^r* (167), *äi mätti^t* (1219); Kr. (KARJ.—TOIV.) *äimättä* (10a), *äi^tmätt* (10a), *äimättä* (498b). Ezeknek a névmásoknak a Ni. kivételével csak tagadó mondatban van 'semmi' jelentésük.

Keleti nyelvjárások: A következő névmásoknak csak tagadó mondatban van 'semmi' jelentésük. Trj. (KARJ.—TOIV.) *äi mät^ta* (497b), *äi mät^ta* (497a), *äi mät^taⁱ* (498a), *äi mät^taⁱp* (498a), *äi mät^taⁱp* (498a), J. (PAAS.—DONN.) *mätä* (1219), *mätälⁱ* (96); V. (KARJ.—TOIV.) *mätä* (497a), *mät^tälⁱ*, (498a), *mät^tälⁱp*, (561b), *mätälⁱp* (59a); Vj. (KARJ.—TOIV.) *mätätⁱp* (60b), *mät^tälⁱp* (498a).

Irodalmi nyelv: (PUŠKIN, A. S.) *nematti* (Moңcot 7), (KARĦER, N. K.) *nemät* (Hant^b bukvar 54), (ŽULEV, P. N.) *nemlti* (L'wrtb knija 4), (KARĦER, N. K.) *nemt* (Hant^b bukvar 58), (KACSHAL, .I.) *неммомты* (Hant^b зашчт-никтан 22).

II. A tagadó névmások szerkezete.

1. 'senki' jelentésű tagadó névmások:

VogÉ. Itt a tagadó névmások alapja határozatlan névmás: *zâtpä* 'valaki' (VNYj. 14). Ez azonos az É. *zõ'ti*, KL. *khot* stb. 'minő, micsoda' jelentésű kérdő névmással (BEKE: Das finnisch-ugrische Indefinitum. KSz. XIV, 139). A *-pä* nyomatékosító partikula. *nē-mat zâtpä nēm-zâtpä* nyomatékosított formája. *nē-mat* jelentése 'semmi', tehát *nē-mat zâtpä* 'semmi valaki'-t, 'senki'-t jelent. A névmások előtagja *nēm-* tagadó partikula, *m-*mel kezdődő utótag előtt *nē-* (HUNF., NYK. XI, 100).

VogNy. A tő *kha-* a *zõ-* névmástó nyelvjárási változata. *-n* ugyanaz a névmásképző, mely a személy és mutató névmásokban van (FINCZICZKY: NYK. XLVII, 387). A *-ghwa* nyomatékosító partikula.

Érdekes KL. alak *ul-zān;ä*. Az obi-ugorságban csak ezt a névmást találtam imperativusi tagadószóval negatívalva. Talán a mondatban lévő tiltó szerkezet lehet az oka. Azt a mesét, melyben előfordul, MUNKÁCSI északi nyelvjárási közlője SZOTYINOVA mesélte középzóvai nyelvjárársban. Ugyan-ebben a mesében az északi *nēm-zâtpä* alakot is megtaláljuk.

KL. *khals* 'ember' csak tagadó mondatban jelent 'senki'-t. Megvan ez az osztjâkban, és a lappban is találtam rá példát: *õlmuš* 'Mensch', 'jemand', tagadó mondatban 'niemand'-ot jelent (LAGERCANTZ, Sprachlehre des Nordlappischen nach den seelappischen Mundarten 58).

A P.-i, ÉVZ.-i, ÉVK.-i és DV.-i kérdő névmásokat a tagadó igének ige-névi alakja előzi meg.

VogKel. Ezekben a nyelvjárásokban a kérdőnévmás nyomatékosító nélküli alakját és előtagként, tagadó igenevet találunk. Az egyetlen *ogfi-khon-när* a nyomatékosított forma, itt a nyomósító maga is névmás *när* 'mi, ami' (VNYj. 198), így a szó jelentése 'nem-ki-mi'.

VogD. A névmások alapja olyan, mint a keleti nyelvjárásokban. Előtagként a tagadó ige *ä* indicativusi és *äχ* igenévi alakját használják. Itt is megtaláljuk az 'ember' szót tagadó mondatban 'senki' jelentésben, mint a KL.-ban: *khqläs* (MUNK., VNYj. 270).

Irod. nyelv. Megegyezik az északival.

Osztjâk. A személyre vonatkozó tagadó névmás *nēm-* és *hojat* 'ember' szó összetétele. Gyakoribb az az eset, amikor *zõj*, *zõjat*, *nēnχõ*, *nēnχõi*, *nēnyui* 'ember' jelentésű szavak előtt tárgyra vonatkozó tagadó névmás áll 'kein' jelentésben (az előtagot a tárgyra vonatkozó tagadó névmásoknál tárgyalom).

Az északi nyelvjárások közül csak a Kaz.-ban találunk tagadó névmás és partikula nélküli alakot. *i zõiä t'* tkp. 'egy ember', de tagadó mondatban 'senki' a jelentése. Ez a változat megegyezik a déli és keleti nyelvjárásokkal.

OsztjâDél. 'kein Mensch'-szerű szerkezet, vagy tagadó mondaton kívül 'niemand' jelentésű szó nincs. A 'senki' kifejezésére határozatlan névmást vagy *zajat*, *zõi* 'ember' szavakat használják nem tagadó partikulával, sem tagadó névmással negatívalva, hanem *ai*, *i* 'egy' számnévvvel nyomatékosítva, csak tagadó mondatban. Tehát 'egy ember nem', 'egy valami nem' = 'senki'. (A vogulban fordítva, a személyre vonatkozó tagadó névmást alkalmazzák tárgyra.)

OsztjKel. A 'senki' és 'semmi' közti különbség elmosódottságát vehetjük észre itt is. A Trj.-ban például *'ai me t' q' A* jelentése egyformán lehet 'niemand' és 'nichts' is. Hasonlóan a déli nyelvjárásokhoz határozatlan névmás áll tagadó mondatban *ai*, *i*-vel nyomatékosítva, előfordulhat önállóan vagy mint jelző. A V.-ban és Vj.-ban az *ai* elmarad, ha attributumként szerepel. *-p* enklitikus partikulával itt is találkozunk, mint az északi nyelvjárásokban és a vogulban. 'kein Mensch'-szerű szerkezet is használatos: vonatkozó névmás + *k'všž* 'ember', ezutánbóli rendszerint *p*-vel nyomatékosítva. A Vj.-ban találunk ezenkívül még kérdőnévmást: *k'q' i'* 'wer', de mikor tagadó mondatban 'semmi'-t jelent, mindig el van látva a *-p* partikulával.

Irodalmi nyelv. Az északi nyelvjárások kétféle névmás típusát találjuk meg benne. Résztint *nem-* tagadó partikulával van ellátva *hojat*, résztint a 'kein Mensch' szerkezeteket használják.

2. 'semmi' jelentésű tagadó névmások.

VogÉ. A névmás előtagja *nē-*, *nēm-* tagadó partikula. A második tag *mat*, *matér* stb. határozatlan névmás, mely kérdőnévmásból lett (BEKE: KSz. XIV, 139). Ugyanezek a névmások tagadó partikula nélkül is előfordulnak tagadó mondatban tagadó jelentésben.

VogNy. A névmás alapja *mär* 'mi? micsoda' kérdőnévmás (MUNK., VNyj. 111, 159). Az AL.-ban és KL.-ban *när* 'mi, ami' is előfordul, ez a keleti K.-ban is megvan (i. m. 198). Előtagként az AL.-ban és KL.-ban a tagadó ige megmerevedett indicativusi, a többi nyelvjárásban igenévi alakját találjuk.

VogKel. A tagadósítást mindig a tagadó ige igenévi alakja végzi. A második tag *när* 'mi, ami; mi' (MUNK., VNyj. 198), *nē* (attr.) 'mi, mely, mi' (i. m. 198) névmások. Több pleonasztikus formát találunk: *nē-sē-när*, *nē-sēr-när*, jelentése 'mi, micsoda' (i. m. 198) (*sēr* azonos az osztják *sir*-rel, melyet azonos funkcióban használnak). Ebben a nyelvjárásban is megvannak a kérdőnévmások tagadó jelentésben, ha tagadó a mondat.

VogD. A tagadó igeinek indicativusi vagy igenévi alakjai állnak a *ń?χ?r* 'mi, micsoda? ami, amicsoda' (i. m. 269) jelentésű névmás előtt.

Irod. ny. l. vogÉ.

OsztjÉ. l. vogÉ., de a kérdőnévmáson kívül határozatlant is használnak. Pleonasztikus alak *nemälti motti*. Másutt nem fordul elő: *nemäza = nem äza* 'nem minden' = 'semmi'.

OsztjDél. Itt a kérdőnévmás különféle alakjait találjuk, előtte 'egy' számnév áll, nyomósításra az általánosan elterjedt, vogulban, osztjákban egyaránt használatos *-pa*, *-p* szolgál.

OsztjKel. A tagadó névmások a kérdőnévmások különféle változataiból, 'egy' nyomósítóból és enklitikus partikulából állnak.

Irod. ny. Határozatlan és kérdőnévmást találunk tagadó partikulával ellátva.

III. Hasonló szerkezetek a többi fgr. nyelvben

A többi finnugor nyelvben ugyanilyen fölépítésű tagadó névmásokat találunk. A névmások alapja a kérdő (határozatlan vagy vonatkozó) névmás. E'hez járul általában egy tagadó funkciót végző partikula, mint előtag

és olykor nyomatékosító utótag. A mondatok mindig tagadók. Három főtípust különböztethetünk meg. Az egyik az az eset, mikor az előtag *ne*, *nem*, *ni*, tehát a sokat vitatott tagadó partikula. Ezt találjuk a zürjénben, a votják néhány nyelvjárásában, a cseremiszbén, a magyarban (*s nem-ki, *s nem-mi) a vogulon és osztjákön kívül. Megvan még a vepszében, karjalaiban és a kolai lappban.

A zürjénben az orosz *ne*, *ni* tagadó szócskát teszik a kérdőnévmás elé. Nyomatékosításra az orosz *no* 'is' jelentésű szó zürjén megfelelője *nö* szolgál, pl. *ne-kod*, *ninö-kod* (WIED. Syrj. Gr. 151—2). A *nöm* stb. eredetét nem tudjuk, de tekintve, hogy a *ne*, *ni*-vel tagadó névmási előtagok idegen eredetűek, ez sem tarthat nyelvesaládunk eredeti szókincséhez (KERTÉSZ: SUSToim. LXVII, 195).

A votják tagadó névmásokról ugyanezt mondhatjuk. *nenö-kin-no* senki, a nyomatékosító partikula kétszer is ki van téve (WIED. Syrj. Gr. 152). A *ne*, *ni* WICHMANN szövegeiben nem is fordul elő, tehát a votják nyelvterület nagyrésze nem ismeri (KERTÉSZ: SUSToim. LXVII, 193).

A cseremiszbén *ni-ko-at* 'senki', *ni-ma-at* 'semmi', *kö*, *ma* kérdőnévmás, *at* nyomatékosító partikula (BEKE, Cser. nyt. 273). MUNKÁCSI csuvasos szerkezetűnek tartja (NyK. I, 259), a csuvasat pedig orosz átvételnek minősíti (ÁKE. 479). A csuvas *n*-nek a cseremiszbén *n̄* kellene, hogy megfeleljen. RAMSTEDT szerint késői orosz átvétel (PAAS.: FUF. VII, 26).

A vepszében és karjalaiban a névmás előtti *ni* orosz eredetű (l. KERTÉSZ: SUSToim. LXVII, 191—2).

A lapp nyelvjárások különféle módon képezik a tagadó névmásokat (l. ih. 192), de *ni*- csak a kolai lappban található, tehát az orosz hatásnak erősen kitett nyelvjárásban.

Hogy ezekben a nyelvekben használnak-e tagadó mondatban tagadó partikula nélküli kérdő stb. névmásokat tagadó jelentésben, nem tudom. Mindenesetre érdekes és hasznos volna mondattani kutatást végezni e téren.

Az obi-ugor nyelvekben csak az északi nyelvjárásokban van *nē*, *nēm* partikula és a KARJ.—TOIV. szótárban a déli nyelvjárás legészakibb dialektusában, a Ni.-ban, találtam rá adatot. Azt hiszem, elfogadhatjuk KERTÉSZ megállapítását, aki a *nēm* tagadó partikulát zürjén jövevényyszónak tartja. Az északi vogulok zürjénekkel való érintkezése érthetővé teszi az északi osztják alakot is (SUSToim. LXVII, 197).

A másik lehetőség az, amikor a névmás elé a tagadó ígét teszik, mint a finnben, ahol a tagadó ige praes. sg. 3. szem. alakja áll a nyomatékosított kérdőnévmás előtt: *ei kukaan* 'senki', *ei mikään* 'semmi'. A lappban is előfordul ez az eset: *i kü* 'senki', *i mike* 'senki, semmi' (HALÁSZ, Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok UF. III, 38). A vogulban az északi nyelvjárások kivételével a tagadó ige megmerevedett indicativusi vagy igenévi alakját találjuk a névmás előtt. Ez a kettősség arra mutat egyrészt, hogy a tagadásnak ez a módja nem lehet eredeti, másrészt, hogy a névmás tagadósítása akkor történt, amikor a tagadó ige már nem volt ragozható, csak megmerevedett alakjai éltek, tehát kései szükséglet kívánta a tagadó névmások megalkotását. Hogy a tagadó ige alakjaival való tagadósítás nem lehet ősi, bizonyítják

az osztják nyelvjárások, ahol ilyen szerkezetű tagadó névmást egyáltalában nem találunk. De megtaláljuk a kérdő-, határozatlan vagy vonatkozó névmást 'egy'-gyel nyomatékosítva, vagy a nélkül, tagadó mondatban tagadó jelentéssel minden osztják nyelvjárásban, mintahogy a vogulban sem lehet ez stílárius jelenség az egyéb szerkezetű tagadó névmások mellett. Ez a tagadó névmások alkotásának harmadik, legősibbnek látszó módja. Ebből következik, hogy kettős tagadás az obi-ugor nyelvekben nem lehetett, mint ahogy ma sincs a nyelvjárások nagy részében. Tehát igaza van KERTÉSZNEK, mikor tagadja a *nē*, *nēm* partikulák eredeti szókincshez való tartozását. A magyar *nem* ezek szerint nem függhet össze velük. Ha szétnézünk a rokon nyelvek körében, teljesen azonos jelenséget tapasztalunk a mordvinban (vö. BUDENZ, Md. nyt. 58): *kijak* csak tagadó mondatban jelent 'semmi'-t (PAAS., MdChr. 77 mdE.), *mezejak* tagadó mondatban 'semmi' (WIED., Gr. mdE. 57). A lappban is megtaláljuk ugyanezt. A déli lapp (wetseni) határozatlan névmások *ki'ekāñās*, *mi'kāñ'ās* tagadó mondatban 'senki' jelentést kapnak (LAGERCRANTZ, Sprachl. des Südl. 95). Az északiban is hasonló jelenséggel találkozunk (LAGERCRANTZ, Sprachl. des Nordl. 189). Ez az egyezés is a lapp és obi-ugor nyelvek közelebbi kapcsolatára utal, amiről legutóbb TOIVONEN írt (Esitelmät ja pöytäkirjat 1948). A szamojéd teljesen azonos szerkezetet mutat (I. CASTRÉN, Gr. der Sam. Spr. 364—5).

IV. Az obi-ugor tagadó névmások a mondatban

1. Személyre vonatkozó tagadó névmások.

Vogul. A nyelvjárásokban első helyen az eredetibb, tagadó partikula nélküli alakokra hozok példákat.

É. *zətpän tgrēs at vārē'im* 'senkinek akadályt nem okozok' (MUNK. VNGy. IV, 326), *tul-ult zətpä at va'i, kit zal pattuwēs* 'azután nem ismer senkit, megboldogult' (MUNK. VNYj. 20); *nēm-zətpä tī' tārātāñkwé at lāuwāsēm* 'megtiltotta, hogy bárkit is ide bocsássak' (tk. 'senkit ide bocsátani nem rendeltettem') (MUNK. VNGy. I, 164), *nē-mat zətpä at lūñsēs!* 'senki sem sírt' (i. m. II, 93).

VogNy. KL. *ul-zāñzä tī' ul tārātēn!* 'senkit ide ne bocsáss' (i. m. II, 163), *at-khañkhä at n. msi äm-mqsäm* 'senki sem gondol én értem' ('felőlem') (MUNK. VNYj. 108).

VogKel. K. *ogti-khwgné ogt khwğšwé* 'senki sem tudja' (MUNK. VNGy. IV, 378).

VogD. T. A személyre vonatkozó kérdőnévmást állatra is alkalmazták (MUNK. VNYj. 269), tagadó alakjában szintén. *äz-khāñ älé n ä šilānt* '(az erdőben) nem tud semmit sem fogni' (MUNK. VNGy. IV, 369), *khaltērēm-āšt äz-khāñ t'kem* 'a hídon nincs senki' (i. m. IV, 352), *äm äz-khāñél ä pilānt m* 'én senkitől sem félek' (i. m. IV, 349).

Irodalmi nyelv. *Nemhotpa lahs at tešenti* (ZULOV, P. N., Lovintan mahb lovintanut 17).

OsztjÉ. *nem-zojata al jasta* 'ezt senkinek el ne mondd' (AHLQV., NO. *lou uandijil, nēmaza nēñxo andām* 'ő nézegeti, senki sincs ott' (PÁP. C

10), *ī xwi ol, nēmāza nēnχoi an' twiil* 'egy ember él, senkie sincs' (i. m. 98), *χst kim pēlakn nēmL(ti) χojat qntum* 'Vor dem Haus ist kein Mensch' (STEIN. ÖVd. 155), *ši kiñ'a nēmāl χojat qntum* 'ausser ihm ist kein Mensch da' (i. m. I, 157); Se. *tār,kə wētta nēm-χojatna ant unltasijam* 'mókust ölni senkitöl nem tanultam' (STEIN., OChr. 48) *mā kē wēttajam, tam un őśnem nēm-χojata át mije!* 'ha engem megölnek, ezt a nagy bundát senkinek ne add' (i. m. 48).

OsztyD. DN. *tōtt(ε) i χōiDe:n anpām* 'siellä ei ole kukaan' (KARJ.—TOIV. 9a), *i χōiDe:nēu(ε) ant pātām* 'en pelkää ketään' (i. m. 9a), *mān i χōiDe:mā anD eyatm(ε)nē m* (i. m. 19b); K. *tōttε ai χoiε ant utō-t* 'siellä ei ollut ketään' (PAAS.—DONN. 477); Kr. *tott εi χāiāt unt utōt* 'siellä ei ollut ketään' (KARJ.—TOIV. 282b), *εi χāiāt.nε mān ant pātām* 'en ketään pelkää' (i. m. 282b).

Kel.Trj. *ai māt'gkōp' ant'ε m'* 'ei ketään ole' (KARJ.—TOIV. 497b); V. *māiā kvs antā ius* НИКТО НЕ ПРИШЕЛ' (i. m. 497a), *māiā kvsip ant; uolās* НИКОГО НЕ БЫЛО, (i. m. 497a), *lōy mātā kvsūāp ant oγa'ual* 'hän ei usko ketään' (i. m. 19b); Vj. *kō i p ant i m'* 'ei ole ketään' (i. m. 280b), *māiā kvsip' antā uolās* 'ei ketään siellä ollut' (i. m. 497a); J. *tōttī māiā l; ppa antēm* 'dort ist keiner' (PAAS.—DONN. 1219).

Irodalmi nyelv. *Kulaka nemtho ropitts an mantet* ['Kuláknak senki dolgozni nem megy'] (KARJER, N.K., Hant⁶ bukvar 47), *Murj muvev nemhojata an matev* ['Hazánkát senkinek nem adjuk'] (i. m. 65), *tuv nemtts hoj evt an paes* ['o senkitő. nem fēn'] (ZULEV, P. N., Luṭb kni. a 54).

2. Tárgyra vonatkozó tagadó névmások.

Vogul. A nyelvjárásokban először az eredetibb, tagadó partikula nélküli alakokra hozok példákat.

É *lū ālim, matēr ātim* 'ió nincsen, semmi sincsen' (MUNK. VNGy. I, 16), *puux mātr at postēm* 'nem tudok semmit sem megfogni' (MUNK. NyK. XXIII, 73); *kwol untunkwē nē-matēr at χāntē'it* 'semmit sem találnak, mivel házat lehetne építeni' (MUNK. VNGy. I, 72), *am kātēt nē-matēr at āñsé'im* 'nincsen nekem semmi a kezemben' (i. m. I, 19), *nē-matr at nātawē* 'semmit sem hoz a víz' (i. m. IV, 174), *ne-matēr at āñsé'im* 'nincs semmi (félni való) rajtam' (i. m. IV, 62).

VogNy KL. *ōpān nūurā ogtēm matēr uj* 'a medvénél erősebb nincs semmi-lyen állat' (MUNK. VNyj. 106); AL. *at-mār at ints* 'nem lett semmi belőle' (i. m. 161); P. *am-paltēm āti-mānēr ātim* 'nálam nincs semmi' (i. m. 238).

VogKel. FK. *mātr ogt vojsēm* 'semmit sem csináltam' (MUNK. VNGy. II, 240); K. *māt s j ogtim* 'semmi hang sem hallatszik' (MUNK. VNyj. 199); *ogti nē-sē-nār ogt kogrēχ* 'semmi sem kell' (MUNK. VNGy. IV, 372), *ogti nār ogt kogrēχ* 'senmi sem kell' (i. m. 373).

VogD T. *mān ā-nēr ā kilālsu* 'Mi semmit sem neszeltünk' (i. m. IV, 355), *ā-nēr āk* 'semmi sincs' (MUNK. VNyj. 270), *ā-nōχor ālāus* 'semmit sem n.ondott' (i. m. 270).

Irod. ny. *nematōr at nañki*, 'semmi nem látszik' (ZULOV, P. N., Loviantan maḥs lovintanut 20).

OsztjÉ. *mąti ot ąt ki tajlən* 'Wenn du garnichts besitzt' (STEIN. OVD. I, 68 Szy.); *nēmza andām* 'semmi sincs' (PÁP. ONyt. 130); Szy. *sēnanēl sājem tumpiję nēmalti ąt tajləm* 'Ausser meinen nissigen Hosen habe ich nichts' (STEIN., OVD. I, 73), *mā nēmelt ąt nūməsləm* 'Ich denke nichts' (i. m. I. 145); Se. *ąńkem nēmatta nur ąn wērəs!* 'Meine Mutter hat Nichts Böses getan' (i. m. I, 250); Kaz. *ңē:məL t' ǎ' ńtō'm* 'ничего нѣтъ' (KARJ.—TOIV. (579a), *ңēməл җўл ǎ' ńtō'm* 'никакого рыбы нѣтъ' (i. m. 579a).

Dél. I. *ma tau erekte i met en tridam* 'ausser dem Pferde habe ich nichts' (CASTRÉN, Versuch 67), *petńai kem sei ot vérada, ei metsir véra ot vérada* 'Machet nicht so viel Geräusch, wie eine Mücke (macht), thuet nichts (eig.: kein einziges Geschäft)' (PATK. IO. II, 62); DN. *імавдї; ąn ւօծամ* 'en tiedä mitään' (KARJ.—TOIV. 9b), *імавд քւյծտն ավամ* 'missään kylässä ei ole' (i. m. 9b); Kr. *əimatt ant ąert* 'ei tee mitään (työtä)' (i. m. 10a) *əimatt; ńürəx ant ütəm* 'en tiedä mitään' (i. m. 10a).

Kel. Trj. *əi mət' a "uárp' ąńt' ə ű ńəm* 'en tiedä mitään' (i. m. 7b), *əi mət' a ńi) ąńt' _m* ['semmi sincs'] (i. m. 498a); V. *mā məjā kōl ąńt' ə tōlǎxsəm* 'я ничего не говорил' (i. m. 497a), *mā mə: t' ǎ' ńi) ąńt' ə ńersəm* 'я ничего не дьлал' (i. m. 498a), *mǎjǎlp mǎńǎ ąńt' ə tús* 'ничего не принесть' (i. m. 59a); Vj. *mǎtǎ lǎ p ąńtə ą' r' sǎń* 'et mitään (ole) tehnyt' (i. m. 60b).

Irodalmi nyelv. *Partija vǎste ta's tak'e burzujet pita nem'to ver an ńi* (ZULEV, P. N., Луѓа kniđa 53), *Измотты зьытм ант палл У* 'ничего не воится' (КАСИБЬ, Л., Нанг защитниктан 42).

V.

Az eddigiek alapján a következőképp látom az obi-ugor tagadó névmások fejlődését. 1. Va' amely kérdő (határozatlan) névmás a tagadó mondatban tagadó jelentést kapott. Ezen a fokon még nem volt kettős tagadás.

2. Később a névmás tagadó jellegének hangsúlyozására az 'egy' szám-név más nyelvjárásokban pedig a tagadó ige valamely (indicativusi vagy igenévi) alakja járult a névmáshoz. Az utóbbi esetben már megjelent a kettős tagadás.

3. A fejlődés végső fokán a kérdő (határozatlan) névmásokat a *nē*, *nēm* tagadó partikulával tagadósitották.

(A tagadó határozószók fejlődésének ugyanez a menete.)

A mai nyelvben a tagadó névmások mindhárom változata él egymás mellett. Az irodalmi nyelv a *nē nēm*-mel ellátott alakokat rögzítette. Így tehát idővel az irodalmi nyelv mind szélesebb elterjedésével a tagadó névmásoknak ez a formája lesz általánossá.

K. SAL ÉVA